

הרב רצון ערוסי

האישה כבעלת דין במשפט התורה

ברשימה זו נתחקה אחר התייחסות משפט התורה לאישה כבעלת דין. אנו נתייחס לשתי הלכות המפלות אותה לטובה, בשל הדאגה לצניעות האישה: א) זכות קדימה (ב) שחרור האישה מחובת הופעה בבית הדין.

זכות קדימה לאישה

שיטת השיפוט שנוהגת בימינו היא שיטת שיפוט ריכוזית, כלומר בכל מחוז יש בית משפט, וכל הרוצה לתבוע את חברו פונה למזכירות בית המשפט, ושם קובעים תאריך דיון ומזמנים את הנתבע לדין. בכל מקרה אין בית המשפט דן בתביעה ביום שהוגשה. לא כן בימי המשנה והתלמוד. במקורות ההלכה נקבע לבית דין סדר קדימויות בעניינים שעליו לדון בהם.

בני אדם שיש ביניהם סכסוך פונים לדיין ביוזמת התובע ומבקשים ממנו שידון בעניינם. באפשרותם גם לפנות לבי"ד שבשער, ולבקש ממנו שידון בעניינם. אותו דיין, או אותו ביה"ד, דנים באותו סכסוך על אתר, ויש פעמים שהדין מסתיים באותו יום, ובו ביום ניתן פסק דין.

לפי שיטה זו, יש ותובעים שונים מגיעים לדיין או לביה"ד בו זמנית. במקרים אלו מתעוררת השאלה איזה עניין יקדים הדיין או ביה"ד לדון בו. בהלכה, כאמור, נקבעו כללים לסדרי קדימויות, כפי שכתב הרמב"ם (הל' סנהדרין פכ"א ה"ו):

היו לפני הדיין בעלי דין הרבה, מקדימין את דין היתום לדין האלמנה שנאמר, שפטו יתום, ריבו אלמנה. ודין אלמנה קודם לדין תלמיד חכמים. ודין תלמיד חכמים קודם לדין עם הארץ. ודין האשה קודם לדין האיש, שבשת האשה מרובה.

וכן העתיק הלכה זו ר"י קארו ב'שולחן ערוך' (חו"מ סי' טו סעי' ב), אלא שהוא השמיט את הנימוק 'מפני שבשת האשה מרובה'. יש לציין שהמאירי¹ אינו סבור שהכוונה היא שבית הדין מקדים את הדין בדין האישה לדין בדין האיש, אלא מקדימים אותה רק לעניין הזמנת בעל דינה. לדוגמה, אם אישה באה לבית הדין כדי לתבוע מאן דהוא, ואיש בא לבית הדין לצורך תביעה אחרת, אזי בית הדין מקדים את האישה ומזמן את בעל דינה.

המקור להלכה זו, שמקדימים את האישה על פני האיש, הוא בגמרא (יבמות ק ע"א): אמר רבא, מְרִישׁ, כי הוּוּ אתו גברא ואתתא לדינא קמאי, הוּוּ שרינא תיגרא דגברא ברישא, אמינא, דמחייב במצות. כיון דשמענא להא [שנותנים מעשר

1. בית הבחירה, יבמות ק ע"א; [הערת עורך: י"פ. וראה שם מהד' דיקמן, עמ' 363, הערה 123].

עני, תחלה לאשה הענייה, ואחר כך לאיש העני, כדי שלא תתבזה], שרינא תגרא דאיתתא ברישא, מאי טעמא, משום זילותא.

משום כך כתב הרמב"ם: 'מפני שבשת האשה מרובה', וכך כתב הטור,² וכן כתב הלבוש,³ שיש ביזיון בכך שאישה תשהה כל כך בבית דין. כפי שראינו, רבא סבר בתחילה להקדים דין האיש לדין האישה, בגלל שהוא מצווה במצוות יותר מן האישה. ובכל זאת מסקנתו הייתה שיש להקדים את דין האישה, מפני שהוא סבר שהמתנתה הממושכת בבית הדין מבזה אותה. ולכן לדעת 'שער המשפט',⁴ מאחר ובושתה של הבתולה גדול יותר מבושתה של אישה שכבר נישאה, מקדימים דינה לפני דין האישה שכבר נישאה. אך בהערה 61 ל'הלכה פסוקה' (חו"מ סי' טו סעי' ב, ס"ק ח) הסתייגו העורכים ממסקנתו זו של 'שער המשפט'. זאת משום ש'שער המשפט' הסיק את מסקנתו משו"ת הרי"ף⁵ שהקדים את שבועתה של נערה בתולה היורשת לשבועתה של אלמנה, משום שבושתה של הנערה הבתולה מרובה יותר. לדעת עורכי ה'הלכה פסוקה' אין משם ראיה, כי רק לעניין שבועה שאינה דין הקדים הרי"ף את הנערה הבתולה לפני האלמנה, מה שאין כן לעניין הדין שאלמנה קודמת אפילו לתלמיד חכם וזה האחרון קודם לאישה.

נחלקו האחרונים אם יש להקדים את דין האישה לדין האיש, אף שבית הדין התחיל כבר לדון בדינו של האיש. כלומר, האם זכות הקדימה שיש לאישה בבירור עניינה בבית הדין דוחה גם בירור עניינו של איש שבית הדין כבר החל לברר דינו. לדעת 'שער המשפט', על בית הדין להמשיך בדינו של האיש, ולא להפסיק את בירור דינו, שכן יש בכך משום זלזול, וציוותה תורה (דברים א, יז) 'קטון כגדול תשמעון'. אולם 'שער המשפט' סבור שלפי הב"ח, על בית הדין להפסיק בבירור דין האיש, ולהקדים בירור דין האישה, מפני בושתה.

ב. שחרור האישה מחובת הופעה בבית הדין

אם עד כה כתבנו שיש לאישה בושה לשהות יתר על המידה בבית הדין, עתה נתייחס לצניעותה של האישה, שאין זה מכבודה להופיע בבית הדין. כלום בית הדין ישחרר אותה מחובת הופעתה בו? שהרי אם היא נתבעת, צריכה היא ככל נתבע להופיע בבית הדין, שיהא לה מורא בית דין, וכדי שתשמיע טענותיה ותיחקר ע"י בית הדין ועל ידי התובע.

והנה בספרות הגאונים⁶ מצאנו שהיה קיים מנהג לעניין אשת איש שנתבעת לדין, וזו לשונו:

[היו בודקים אצל מכריה] הרגילה היא לצאת, לישא וליתן, ליקח ולמכור, ולדבר

2. טור, חו"מ סי' טו.

3. לבוש, חו"מ סי' טו.

4. שער המשפט, חו"מ סי' טו ס"ק א.

5. שו"ת הרי"ף, סי' צד.

6. תשובות הגאונים, מהד' אסף, ח"א סוף סי' ג, עמ' כא.

עם אנשים, וכיוצא במדות אלו. ואם רגילה היא בזאת, מזמינין אותה ודינין עליה כשורה, אלא שמצניעין אותה שלא תתבזה ותתגנה. ולפי כבודה. ואם אין רגילה בזאת, אלא צנועה ויושבת פנימה, שואלין את בעל דינה, מה יש בינו לבניה, ובמה הוא תובעה. ואע"פ שאמרו רבותינו: שמוע בין אחיכם, ואנו מדקדקין מדברי תורה, אזהרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבוא בעל דין חברו. ואולם בעבור מידה זו, שיש בה תקנה גדולה, עושין כן... ובודקין בטענה [של זה שתבע את האישה לדין]. ואומרין איך מצאת? ואיך נתת לה? ולמה נתת לאשת איש? ושוקלין את הדברים בלבן. אם יראו פנים ורגלים לדבר, מזמינין אותה לדון עמו, כמו שפירשנו. ואם אינם רואים פנים לדבר, ויראו דברים כאלו תנואות הן, אין מזמנין אותה עמו, ואין מגנין אותה. ולא באשת איש בלבד עושין כן. אלא גם בתולה בבית אביה, שאין דרכה לצאת ולבוא, עושין כן בעבורה. ודברים אלו, אע"פ שלא נמצאו בפירוש מדברי רבותינו, אלא כך הוא מנהג כל בתי דינין. וכדאי הם הדברים האלה לעשות... אלו מנהגם. וכך אנו עושים. אף אתם, כך עשו בדעת נקיה ואל תטו מזאת.

לפנינו אפוא שתי התייחסויות: ההתייחסות הראשונה לאישה שנוהגת לשאת ולתת, לקנות ולמכור ולדבר עם גברים - אישה כזו צריכה להופיע בבית הדין, אבל לפני כן בודקים את טיב תביעת התובע, אם יש בה ממש, או שמא היא תואנה. רק אם יש בתביעה ממש, מזמנים את האישה לדין, אבל בית הדין מצניע את האישה, כדי שלא תתבזה ותתגנה. ההתייחסות השנייה - לאישה הצנועה, שהיא בבחינת 'כל כבודה בת מלך פנימה'. אישה כזו כשהיא נתבעת לדין, אין בית הדין מזמן אותה לדין בגלל כבודה. כך נהגו בתי הדין בימי הגאונים, ולא רק לגבי אשת איש אלא גם לגבי בתולה. הגאונים המליצו לכולם שינהגו לפי מנהג זה, אף שמנהג זה פוגע בהליכים המקובלים של השיפוט התקין, כגון 'שמוע [הדיינים מצווים לשמוע] בין אחיכם [את התובע ואת הנתבע ביחד ובשוויון] ושפטתם צדק'. זאת בשל החשיבות שהגאונים ייחסו להגנה על צניעות האישה. אולם בתשובת הגאונים הנ"ל לא נאמר כיצד בית הדין טיפל בתביעה כנגד האישה הצנועה, כשהיא משוחררת מהופעה בפני בית הדין.

ואמנם מצאנו בדברי הר"י מיגאש (המאה ה-11) בחידושו על מסכת שבועות (ל ע"א), התייחסות לשחרור האישה הצנועה מהופעה בבית הדין. באותה גמרא ביררו מניין שנשים פסולות להעיד, והביאו ברייתא ולפיה הפסוק 'ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני האלהים' מדבר בעדים, ומכאן שהעדים הם זכרים ולא נקבות. אלא שביררו שם באריכות אם פסוק זה מדבר בבעלי דין ולא בעדים. ועל כך הקשו: 'וכי אנשים באין לדין, נשים אין באות לדין?', ומכוח קושיה זו הוכיחו שהפסוק מדבר בעדים, ולא בבעלי דין, משום שהפסוק מתייחס ל'שני אנשים', כלומר לשני עדים. אלא שעל הוכחה זו שאלו בגמרא: מדוע היה צריך בלימוד 'שני אנשים', שהרי לגבי הקושיה 'וכי אנשים באין לדין, נשים אין באות לדין' יכולנו לומר, שאכן הנשים לא באות לבית דין בגלל צניעותן, 'כל כבודה בת מלך פנימה'? על רקע דברי הגמרא, כתב הר"י מיגאש את הדברים הבאים:

איכא למשמע מינה דנשים יקרות, שאין דרכן להזדלזל ולבוא לבית דין, בדין הוא, שלא להוציאן לבית דין. אלא לשגר להן הדין על ידי שלוחי בית דין, כדי שלא יתזלזלו בביאתן לבית דין. ומעשים לפני הרב [הרי"ף], בכל יום, היה עושה כך. וכך היו עושים אנחנו אחריו.

מדברי הר"י מיגאש למדנו שהרי"ף, רבו, נהג בקביעות לשחרר נשים צנועות מחובת הופעתן בבית הדין כשהן נתבעות לדין, ושגם הר"י מיגאש נהג כן, כדי שלא לפגוע בכבודן של הנשים הצנועות, כפי שהמליצו הגאונים. אלא שמדבריו למדנו דבר נוסף וחשוב שלא נזכר בתשובת הגאונים הנ"ל: כיצד בית הדין מטפל בתביעה כנגד האישה הצנועה כשהיא אינה בבית הדין? התשובה היא שבית הדין משגר 'שלוחים' מטעמו לבית הנשים הצנועות הנתבעות, והם כנראה שומעים את טענות הנשים הנתבעות, וחוקרים ודורשים אותן. אולם עדיין איננו יודעים כיצד נהגו בתי הדין אם התובע דרש לראות ולשמוע ולחקור את האישה הנתבעת.

לצורך זה נעיין בתשובת הרדב"ז⁷ (המאה ה-16). באותה תשובה דן הרדב"ז בעניין אישה יקרה שהתחייבה שבועה, אם כופים אותה להישבע בפני בית הדין, או שולחין לה סופרי הקהל שתישבע בביתה. הוא פסק ש'אין לבזות נשים היקרות להביאן לב"ד כלל, לא לסדר טענות ולא להשביען. אלא שולחין להן סופרי הדיינין לכל הדברים'. אולם הרדב"ז כתב כך:

אם אמר בעל דינה [של האישה] שאינו רוצה, אלא שתישבע בפני בית הדין, כופין אותה לבוא. וטעמא רבא איכא, דילמא משום אימת בי"ד, תודה על האמת. עוד, כי בב"ד צריכים לאיים עליה לביישה עד שתִרְצָה אותו, כדי שלא תתבייש, אז משלחים לה סופרי הדיינין לביתה ומשביעין אותה. כל זה כתבתי להלכה. אבל למעשה, אין משביעין לשום אשה יקרה בבי"ד. אלא שולחין להן סופרי הדיינין ושומעין טענותיה, ופוסקין הדין על פי הטענות. ואם נתחייבה שבועה, שולחין לה סופרי הדיינין ומשביעין אותה. מפני הרמאים. שלא יהא כל אחד תובע את אשה יקרה, ומביא אותה לידי שבועה, והיא כדי שלא תתבייש בבי"ד, תפסיד.

מדברי הרדב"ז למדנו שלפי שורת הדין היה צורך שהאישה, אפילו הצנועה, תופיע לפני בית הדין ותישבע בפניו, ותיחקר בבית הדין, משום ששם יש אימת בית הדין, וזו מסייעת לגלות את האמת. ואם בעל דינה של האישה דורש את הופעתה בפני בית הדין, יש לכפות את האישה להופיע בפניו. אבל למעשה לא נהגו כן, כדי לא לבזות את הנשים הצנועות, כדי לא לחשוף אותן לסחטנות ולהפסד ממון בשל תובעים טורדניים שיתבעו אותן תביעות סרק, וכן כדי שלא תתבזזה בעצם הופעתן בבית הדין. ולכן סופרי הדיינים הם שמנהלים את הדין של האישה הנתבעת הצנועה בביתה, גם לסדר טענות וגם לעניין שבועה ולכל הדברים.

7. שו"ת הרדב"ז, ח"א סי' תא.

יש לציין שהראשונים הביאו את תשובת הגאונים הנ"ל. ר' שמואל בר' יצחק הסרדי (המאה ה-13), בספרו 'התרומות' (ח"א שער לו ס' ו) הביא את התשובה. ר' יעקב בן הרא"ש (המאה ה-14) בספר 'ארבע טורים' (חו"מ ס' צו) הביא את תמציתה, וחזר והתייחס לזה במקום אחר (חו"מ ס' קכד) בדין מורשה לנתבע, משום שלפי ההלכה, אין נתבע יכול למנות במקומו מורשה שיתדיין במקומו בבי"ד. והטור כתב שם: וכן הנשים היקרות [הצנועות] לא ויתר להם בדין זה רב אלפס [כלומר שלא התיר להן לשלוח מורשה במקומן לבי"ד], אלא לשגר להם סופרי הדיינים ולטעון בפניהם. אבל לא למסור טענותיהן לאחרים. ובעקבות הטור, נפסק להלכה ב'שולחן ערוך' (חו"מ ס' קכד סעי' א) לר"י קארו (המאה ה-16):

הנתבע אינו יכול למנות מורשה שיבא לבי"ד וישיב בעדו לתובע, והוא ישב בביתו. ונשים יקרות שאין כבודן לבא לבי"ד, משגרין להן סופרי הדיינים ויטענו בפניהם. וכיוצא בזה עושים לתלמיד חכם שתורתו אומנתו. וזילא ביה מילתא למיזל לבי"ד ולערער, בהדי עם הארץ. ועל הלכה זו כתב ר' יהושע ולק כ"ץ (המאה ה-17) בספרו הסמ"ע על השו"ע (שם, ס"ק ג):

משגרין להן סופרי הדיינים וכו', בפרישה כתבתי, דאפשר דמשום הכי, אמרו דמשלחין אליהן הסופרים משום דהן יכתבו מיד טענותיהם בפניה. ויניחו אותן בפני בי"ד. וגם כתבתי, שם, דאם ירצה התובע, הולך עמהן, והיא טוענת בפני התובע ותבוש מלטעון שקר.

מדבריו למדנו שהסופרים הם שלוחי בית דין, והם מבצעים כל שבית הדין מורה לעשות. כך למשל הם כותבים את טענות האישה ומניחים בפני בית הדין, ובית הדין מעיין בטענות של האישה ופוסק הדין, או מורה לשלוחים לחקור את האישה. ועל כל פנים, יש לתובע זכות לדרוש את נוכחותו בפני האישה הנתבעת, כדי שתתבייש ממנו ותודה על האמת.

ג. סיכום

הראינו לדעת שצניעותה של האישה בישראל היא ערך חשוב ביותר בתורת ישראל. חשיבותו כה רבה עד שבגין ערך זה, וכדי להגן עליו, משפט התורה סטה מן הכללים המקובלים והחשובים בניהול הדין בביה"ד, כגון התייחסות שווה לכל מי שמגיע לביה"ד, ונוכחות הצדדים בפני ביה"ד. משפט התורה הפלה לטובה את האישה במתן זכות קדימה, שעניינה ידון ויתברר בביה"ד לפני שיתברר עניינו של האיש, וע"י שחרור האישה הצנועה שנתבעה לדין מחובת הופעה בבית הדין במקרים שונים שההלכה קבעה באופן מיוחד בגין צניעות האישה.⁸

8. ע"ע שו"ת דברי מנחם, ס' כח ס"ק ג.